

Zpátky do budoucnosti

Rozšířená verze zprávy za Českou republiku, která se poprvé objevila v mezinárodní zprávě Social Watch v roce 2008. Uzávěrka zprávy byla v dubnu 2008. Na její přípravě se podílelo několik organizací a jednotlivých odborníků.

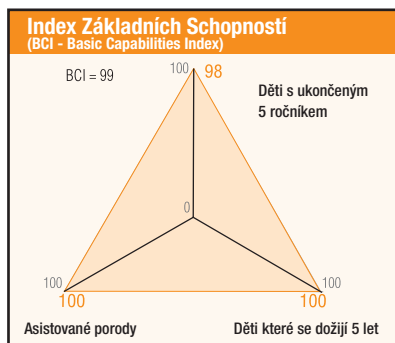
Během uplynulých 90 let naše země, v poslední době jako Česká republika, usiluje o zajištění občanských práv. Již při vzniku první republiky v roce 1918 měli všichni občané zaručené rovné volební právo, široce dostupnou zdravotní péči a síť sociálních služeb. Částečně byla garantována též rovná práva národnostních menšin. V kontrastu s tím dnešní ultrakonzervativní pravice podporovaná zelenými a křesťanskými demokraty vykročila směrem omezování přístupu k zdravotní a sociální péči, přednostního léčení skupin s vyšším příjmem a snaží se získat body populistickým rasismem a izolacionismem.

Česká koalice Social Watch (Ekumenická akademie, Centrum pro studium globalizace, Fórum 50, oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu)
Editor Tomáš Tožička

Historický kontext

Československo prodělalo v průběhu 20. století několik extrémních ekonomicko-politických převratů: z rozvinuté, ale podřízené součásti rakousko-uherské feudální říše, přes úspěšnou demokratickou kapitalistickou republiku, postiženou hlubokou krizí a rozvrácenou německou nacistickou agresí, k poválečnému státnímu socialismu stalinovského, liberálního (1968) a znovu autoritářského typu, až k převratu roku 1989, který přinesl nejprve obnovu demokratických pořádků a pak také společně s dalšími zeměmi regionu bezprecedentní restauraci kapitalismu jako důsledek rozpadu systému, který omezoval svobodu a ekonomicky nebyl schopen zabezpečit rostoucí konzumní nároky.

Československá socialistická republika před rokem 1989 patřila k hospodářsky a kulturně nejrozvinutějším státům východního bloku a díky tomu i v důsledku účelového rozdělení země (1993) proběhla v Česku transformace s relativně nejmenšími otřesy (zejména pokud srovnáváme s postsovětskými zeměmi nebo bývalou Jugoslávií). Přesto ji nelze označit za úspěšnou. Ideologií neoliberalismu řízená privatizace bez dostatečného právního rámce způsobila ztráty státního majetku ve prospěch podezřelých soukromých subjektů (části bývalí komunističtí manažeři, zčásti zahraniční „investoři“), které dosáhly podle některých odhadů až 1 bilionu korun (kolem 40 miliard €); velkou část ztrát (např. ze zkrachovalých bank) zaplatili daňoví poplatníci. Během těchto procesů došlo v 90. letech ke korupčním propojení hospodářské a politické sféry, které přetrvává a jedním z jeho důsledků je i postupná ztráta důvěry k obnoveným formálně demokratickým institucím. Transformaci provázely i několikanásobný růst obecné kriminality. Václav Havel, v té době prezident, vzniklý systém označil za „mafiaňský kapitalismus“. Právní prostředí se ovšem postupně stabilizuje, především díky vstupu do Evropské unie (2004), který představuje i ekonomický přínos pro stát (strukturální fondy) i úspěšně využívané nové možnosti exportu. Pokles průměrné životní úrovně devadesátých let byl postupně vyrovnán kolem roku 2000. Komplexní sociální systém byl zrušen paternalistických prvků,

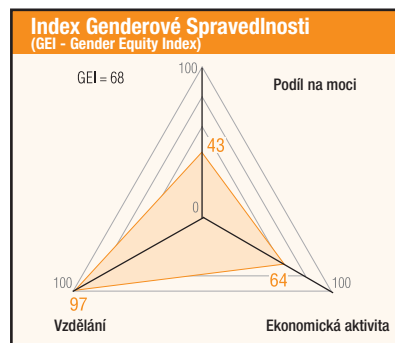

což mu prospělo, zlepšila se i kvalita služeb a spolu s pozitivními změnami v životním stylu to vede k prodloužení průměrného věku. Navzdory relativně dobrým makroekonomickým výsledkům posledních let ale systém veřejných služeb postupně eroduje v důsledku rozpočtových problémů a měnícího se chápání role státu pod ideologickým tlakem. Současná pravicová vláda se snaží prosadit dalekosáhlou privatizaci veřejných služeb včetně zdravotnictví a důchodového zabezpečení. Česko dosud patří k zemím s nejnižším Giniho indexem (27,3 v roce 2007)¹, ale rozdíly mezi bohatými a chudými rostou.

Práva žen – možná pro bezdětné

Po roce 1989 došlo v České republice k re-familiarizaci rodinné a sociální politiky, rodičovská dovolená byla prodloužena na 3 roky a nárok na rodičovský příspěvek do 4 let věku dítěte - ovšem na velmi nízké finanční úrovni. To ve svém důsledku vedlo k nové legitimizaci genderově nevyvážené dělby práce v soukromé i veřejné sféře. Český trh práce je vůči ženám prokazatelně diskriminační: ženy v porovnání s muži vydělávají o 25 % méně (gender pay gap) a častěji než muži se koncentrují na tzv. sekundárním trhu práce, tj. v pracovních pozicích s nízkou prestiží, horšími podmínkami a vyšší nejistotou. Ženy jsou rovněž více ohroženy nezaměstnaností a zejména ženy s dětmi do 6 let a ženy-samoživitelky představují skupinu ohroženou dlouhodobou nezaměstnaností a chudobou.

V roce 2007 bylo ve vládě ČR 11 % žen, v Poslanecké sněmovně 15,5 % žen, v Senátu 13,6 %, 15 % žen v krajských zastupitelstvech a 25 % žen v obcích

zastupitelstvech. Jednou z forem diskriminace je také sexuální obtěžování, se kterým se osobně setkalo 13,2 % žen v ČR. Politická reprezentace České republiky má ke kvótám a jiným pozitivním akcím dlouhodobě zamítavý postoj.

Zásadním nedostatkem je absence jednotné právní úpravy, tzv. antidiskriminačního zákona, nízké povědomí soudců/kyň, kontrolních orgánů (úřadů práce a inspektorátů práce) a také veřejnosti o projevech a formách diskriminace na základě pohlaví. Podle premiéra ČR Mirka Topolánka je ovšem současný stav věcí neproblematický. Ve svém projevu k zahájení Evropského roku rovných příležitostí v dubnu 2007 uvedl: „V případě žen – což není podle mě znevýhodněná menšina, ale obvykle se tak o ní mluví – rovněž nelze mluvit o rovnosti příležitostí. ... Žena se může svobodně rozhodnout děti nemít a pak jsem přesvědčen, že má stejné příležitosti uplatnění jako muž.“

Logice jeho výroků odpovídá také celá reforma veřejných financí, jejíž součástí je rovněž reforma rodinné politiky, která explicitně vede nejen k privatizaci odpovědnosti za péči o děti a další závislé členy společnosti, ale také k feminizaci této odpovědnosti. Ministr práce a sociálních věcí explicitně k současné reformě uvedl, že „rodina s dětmi je vždy primárně maminka, čili žena...“ Reforma v souladu s neoliberalními principy jednostranně zvyhodňuje nezávislé jedince vyvážané ze sociálních vztahů, naopak největší dopad budou mít škrtů v sociální oblasti na lidi v důchodovém věku, skupiny ze zdravotními potížemi a starající se o děti a další závislé členy společnosti. Reforma rovněž ruší každoroční valorizaci řady sociálních dávek, včetně rodičovského příspěvku, přídavků na děti a porodného, což v souvislosti se současnou a předpokládanou inflací

1 CIA, The World Factbook 2007

a zvýšením nepřímých daní povede ke snížení reálné hodnoty těchto dávek. Vzhledem k tomu, že ženy jsou mezi skupinami, na které reformy dopadnou negativně, zastoupeny více než muži, zvýší tak dále nerovnosti mezi muži a ženami.

Vládní politika tak dále podpoří rozpad sítě veřejných institucí péče o děti, neboť se zaměřuje na možnosti komerčního zajištění péče a zcela opomíjí nutnost podpory a rozvoje jak kvality, tak dostupnosti veřejných institucí péče o děti – jeslí a školek. I v tomto směru tedy logika rodinné politiky odpovídá celé logice reformy veřejných financí – vyšší příjmové skupiny na ní vydělají, zatímco nižší prodělají. Specifický je problém žen z etnických a národnostních menšin. V tomto případě dochází k vzájemnému propojení sociálních a kulturních kategorií genderu, etnicity, národnosti a státní příslušnosti či rodičovství, které působí jako diskriminační faktory v pracovní, veřejné i soukromé sféře. V r. 2007 byla přijata novela zákona o pobytu cizinců a azylového zákona, která bude mít negativní dopad především na smíšená manželství. Podle dřívější úpravy dostával/a partner/ka českého občana/občanky po sňatku automaticky trvalý pobyt, podle stávající úpravy ho získá až po dvou letech. To znamená, že cizinec/ka bude muset žádat o pracovní povolení, pokud nebude pracovat, bude se muset komerčně pojišťovat a manželství nebude mít nárok na sociální dávky (porodné apod.).

Romská menšina – malá naděje na rovná práva

Romové tvoří v České republice zhruba tříprocentní menšinu. Přesná čísla neexistují, neboť se počty jednotlivých etnických/národnostních skupin nezjišťují. Po holocaustu Romů během druhé světové války nečekaly na Romy v rámci bývalého Československa žádné světlé zítřky; stali se objekty státní politiky nucené asimilace. S přechodem na tržní hospodářství v roce 1989 se sice oficiálně stali uznávanou etnickou menšinou, nicméně se zvětšujícími se rozdily mezi bohatými a chudými se velká část Romů dostala do pastí sociálního vyloučení. Na počátku devadesátých let začaly ve větší míře vznikat chudinské části měst (ghetta). Romové byli také diskriminováni na trhu práce a v oblasti vzdělání, často nebyli obsluženi v restauracích a množily se rasistické útoky, z nichž některé skončily smrtí napadených. Migrace Romů do jiných států donutila vládu ČR v roce 1997 se situaci zabývat. Byla vypracována zpráva, která se od té doby několikrát aktualizovala, a vláda počala provádět kroky ke zlepšení situace. Po deseti letech snah se na mediální úrovni znovu začínají podněcovat rasistické nálady a v roce 2007 se dokonce ministrem české vlády stává člověk s otevřeně rasistickými názory, který působil jako starosta a vystěhoval sociálně vyloučené Romy do zřícenin a ghetta mimo město. Tento politik, který s rasovým podtextem útočí na zneužívání sociál-

ních dávek, je sám pobíral v době, kdy na svá konta ukládal obrovské finanční částky. Kvůli korupční aféře byl sice nucen odstoupit, ale vulgarizovaná úroveň vyjadřování o problémech interetnického soužití po něm už zůstala. Navíc se fakt, že se takový člověk stal ministrem, výrazně podepsal na působení lokálních politiků, kteří se cítí svobodněji ve vztahu k pokračující ghetizaci romského obyvatelstva. Deset let snah také nestačilo k tomu, aby se reformoval ve své podstatě segregující školský systém, kdy romské děti chodí do speciálních (dříve zvláštních) škol, které byly původně určeny pro děti mentálně postižené. Další palčivý problém je diskriminace v oblasti bydlení, která významnou měrou přispívá k prostorovému vyloučení. V ČR existuje přes 300 chudinských domů a čtvrtí, v nichž žijí převážně Romové. Může to být až 80.000 lidí. Většina dospělých nemá práci, jsou prakticky vyloučeni z trhu práce a rodiny tak zůstávají závislé na sociálních dávkách nebo neformální ekonomice.

V roce 2007 byl plánován vznik „agentury“, která měla pomoci v boji proti ghetizaci a sociálnímu vyloučení Romů. Tato agentura měla být poradním orgánem bez jakýchkoliv exekutivních pravomocí. Po roce slibů však stále nevznikla.

Daňová reforma – chudým brát a bohatým dávat

V roce 2007 byla nastartována nová daňová reforma s cílem stabilizovat státní finance. Po dlouhých vyjednáváních byly nakonec schváleny změny v neoliberalním duchu, které by měly vést k redukci sociálního státu.

Snížená daň z příjmů na jedné straně ulevuje občanům s nejnižšími příjmy. To je ovšem jen částečná kompenzace za navýšení DPH na základní spotřební zboží, kde tato skupina utrácí největší část svých příjmů. K mnohem radikálnější úlevě dochází ve skupině s vysokými příjmy. Lidem s platy nad úrovní čtyřnásobku průměrného příjmu se zastavuje nárůst zdravotního a sociálního pojištění a dochází tak k prudké daňové degeneraci.

Ke snižování daní dochází také u firem. Do roku 2010 by měla firemní daň klesnout na 19 %. Od roku 1993 tak bude snížena o 26 %.

Daňové výpadky od bohatých jedinců a firem budou nahrazeny zvýšením DPH na základní spotřební zboží z 5 na 9 %. Zdraží tak základní potraviny, léky, stavební práce, knihy, tepelná energie. Tyto položky tvoří převážnou část výdajů lidí s nižšími příjmy a tak hlavní břemeno z tohoto zvýšení dopadne především na ně.

Další rezervu, z níž bude vláda kryt výpadek snižování daní průmyslu a bohatým, našla vláda v sociální oblasti. Byla zkrácena doba pobírání dávek v nezaměstnanosti a provedeno tzv. zpřísnění evidence nezaměstnaných. To znamená, že pracovní úřady mají v ruce nástroj, kterým mohou nezaměstnané vyřazovat z evidence a tím

redukovat výdaje a zároveň uměle snižovat počty nezaměstnaných.

Navazujícím úsporným nástrojem je zavedení dávků na živobytí místo životního minima. V rámci dávků na živobytí může být sníženo životní minimum na existenční minimum těm osobám, které si aktivně nehledají práci. Výklady, co znamená aktivní hledání práce, jsou velmi nejasné a existuje obava, že mohou být zneužívány pro zvyšování úspor a že mohou být dokonce aplikovány rasově, především proti Romům. Existenční minimum v době jeho zavedení tvořilo necelých 10 % průměrné mzdy.

Právce zahájila privatizaci nemocnic. Budovy i pozemky v centrech měst jsou prodávány narychlo vznikajícím společnostem za zlomy reálných cen, přičemž garance poskytování lékařské péče je vázána pouze na pět až deset let. Po devadesáti letech od založení první svobodné republiky tak dochází poprvé k tomu, že privátní nemocnice přebírají značnou část působnosti nemocnic veřejných. Výsledky privatizace není možné zatím posoudit, ale množí se stížnosti na nedostačenou či neprofesionální léčbu v privátních zařízeních a přesun náročnějších pacientů do státních zařízení. Díky nepodařeným privatizacím již byla uzavřena některá oddělení privatizovaných nemocnic.

Až do nástupu poslední vlády garantoval stát tzv. bezplatné zdravotnictví. Zdravotní pojištění je povinnou složkou mzdy odváděnou státu, z čehož se financuje zdravotnictví. Pravicová vláda se zelenými a křesťanskými demokraty zavedla poplatky za návštěvu u lékaře, za recept, za pobyt v nemocnici a návštěvu pohotovosti. Poprvé po osmdesáti letech tak reálně hrozí, že lidé, kteří nebudou mít na zaplacení těchto poplatků, budou odříznuti od zdravotní péče. To se týká především té nejchudší části společnosti, ale i rodin s více dětmi, samoživitelů nebo důchodců. Poprvé od poloviny devatenáctého století jsou ze systému zdravotní péče systematicky vytlačováni bezdomovci. V této situaci hrozí další rozšíření lichvy, na jejíž reklamu se nechalo nalákat již mnoho lidí. Půjčování na vysoké úroky je oficiální praktikou několika bank, která je zaměřena především na nižší společenské vrstvy, které z nich mnohdy kryjí své sociální potřeby. Dopady těchto většinou nesplacitelných půjček jsou drtivé a rodiny se stávají obětí nejen lichvářských věřitelů, ale i privátních exekutorů, kteří za exekuce požadují vysokou odměnu.

Rozvojová spolupráce v řízeném sestupu

Česká republika jako člen Evropské unie a OECD má své závazky také na poli rozvojové spolupráce. Ta byla po převratu v r. 1989 zastavena a znovu obnovena až koncem devadesátých let. V současné době se soustředí na naplňování Rozvojových cílů tisíciletí. Bilaterální rozvojová spolupráce tvoří téměř 50 % celkové Official Development Assistance (ODA). Podíl prostředků české bilaterální rozvojové

spolupráce pro nejméně rozvinuté země (least developed countries - LDCs) byl v roce 2004 - 14,9 %, 2005 - 8 % a 2006 - 12,8 %. Mezi největší příjemce patřily Irák, Srbsko a Afganistan. Sektorově se nejvíce peněz věnovalo na humanitární pomoc a infrastrukturu. V roce 2006 tvořila česká ODA téměř 0,12 % GNI. To je však už historií. Vláda se v rámci úsporu rozhodla pro radikální škrt, což znamená pokles procentního podílu na 0,09 a následně i reálný pokles finančních prostředků. Z toho jasně vyplývá, že Česká republika nedodrží ani redukované závazky v rámci Evropské unie, jak byly přijaty 24. 5. 2005 v Radě Evropské unie.

Postoj pravice k rozvojové spolupráci vyjadřuje prohlášení premiéra Topolánka po nezvolení ČR do Rady bezpečnosti OSN: „Je potřeba přehodnotit naši rozvojovou a humanitární podporu. Není přece možné, abychom posílali někam desítky milionů korun, a ta země potom poslechla našeho soupeře.“

Česká republika jako jediná ze zemí EU v roce 2007 ještě neratifikovala přistoupení k Mezinárodnímu trestnímu soudu.

Občanská společnost – politicky omezovaný nerovnoměrný vývoj

Občanská společnost prošla po pádu tzv. real-socialismu v r. 1989 bouřlivým vývojem. Vzniklo velké množství hnutí a nevládních organizací. Hnutí se zaměřovala především na environmentální problematiku, na genderové a lidsko-právní otázky, humanitární pomoc a později i na rozvojovou agendu. Nevládní organizace se zpočátku orientovaly na sociální a zdravotní služby. Problémem bylo od začátku financování. Organizace měly většinou jen málo členů a podporovatelů, ale ani tím velkým nestačily na jejich provoz členské příspěvky. Nebyla zde tradice dobrovolného dárcovství na občanské aktivity, kterou bylo nutné od základů budovat. Zkušenost z minulého politického režimu, kde se za dobrovolností často skrýval státní direktivismus, vnesla do kolektivních aktivit skepsi. Základem financování občanských aktivit se tak stali zahraniční donoři, jejichž roli pomalu přebíral stát.

Po vstupu ČR do EU většina zahraničních donorů odešla a závislost NGOs na státních grantech a velkých nadacích se prohloubila.

Rozvoj nevládních organizací a sociálních hnutí ovlivnily jak výše zmíněné historické zkušenosti, tak nové politické a hospodářské faktory. Důležitou roli hrají networky sdružující organizace v rámci působnosti

nebo k dosažení společných cílů. Nedůvěra ke spolupráci tento vývoj brzdila, ovšem asociace organizací postupně nabývaly na váze. Potýkaly se nicméně se dvěma překážkami: s konkurenčním bojem mezi organizacemi o omezené granty a se sponzorskou politikou státu, které měly dopad na soudržnost networků. Rostoucí význam státních grantů vedl u organizací k útlumu jejich advocacy work v obavě, že ta by mohla vést k omezení státních zdrojů. Je to ironické, uvážíme-li zkušenost státního „řízení“ před rokem 1989. Obecně řečeno, organizace, které přizpůsobily svou politiku té státní, se stabilizovaly a rostou. V této souvislosti je obtížné sloučit zájmy těchto velkých organizací s těmi malými, především pak těmi s kritičtější pohledem (sociální hnutí). Pod tímto finančním a politickým tlakem mnoho sociálních hnutí, jako např. některé ekologické organizace, se rozhodlo pro aktivity v rámci politického lobování či odborných konzultací. Zaměření na sponzorování u nich vedlo k nedostatečné politické reflexi, která je mnohdy příčinou rozměňování cílů a stagnace. Velký potenciál v sobě skrývají mezinárodní projekty v rámci EU. Nejde jen o další zdroj financování, ale především o výměnu zkušeností a otevírání nových perspektiv v jinak poměrně konzervativním prostředí.

Nevládní organizace stály u zrodu nových typů sociálních aktivit a mnoha reformem na poli sociální a zdravotní péče. Spolu se sociálními hnutími do značné míry přispěly ke změně v přístupu k ženám, menšinám a marginalizovaným skupinám. Společně s lidskoprávními a environmentálními skupinami dokázaly ovlivňovat pozitivně legislativu. Jejich rozvoj však naráží na historické dědictví dřívější ideologie a na politiku sponzorování, jež celkový dopad organizované občanské společnosti omezují. V současné době jsou nejvýraznější a největší kampaně Ne základnám a Česko proti chudobě.

Ne základnám je zaměřena primárně proti vybudování radarové základny USA na území ČR a obecně se staví proti roztáčení nového kola zbrojení. Je pod obrovským politickým tlakem, protože pravice, zelení a křesťanští demokraté chtějí vybudovat radar za každou cenu, i když 75 % občanů je proti základně.

Česko proti chudobě je součástí GCAP (Global Call Against Poverty) a má za cíl aktivizovat českou veřejnost i politickou reprezentaci k větší globální odpovědnosti, navýšení ODA a k efektivnímu přispívání naplňování Rozvojových cílů tisíciletí (MDGs). ■

Reference

Rights court rules against Czech Republic in key Roma discrimination case – Herald Tribune, November 13, 2007

Gender discrimination in the Czech labour market, Renata Vašková, Eurofound 2004

Millennium Development Goals, Educon, Praha 2007